

טקסי דת בדת היהודית

Religious Ceremonies in Judaism

Assist. Prof. Dr. Abdulrazzaq Hussein Salih
 Uni. of Anbar\ Coll. of Arts
Dr.abdalrzaq@Gmail.com

أ.م.د. عبدالرزاق حسين صالح
 جامعة الأنبار / كلية الآداب

Received:05/09/2021

Accepted:18/10/2021

Published: 30/12/2021

DOI: [10.37654/aujll.2021.176159](https://doi.org/10.37654/aujll.2021.176159)

תקציר

מאמר זה מציג את הטקסטים הדתיים היהודים שהיו מושפעים, דומים ולעתים קרובים לציביליזציות של המזרח הקדום. כמה ממנהגים וטקסים שהוזכרו בדתות של המזרח הקדום שהיהודים יהדו. הטקסטים הדתיים היהודיים המליצו על החגיגה בימים מסוימים מחדשים מסוימים, מעמדם של ימים אלה שווה בקדושה לקדושת יום השבת.

Abstract

The present study addresses the religious rituals in Judaism, which has been influenced, become similar and, sometimes, close to other civilizations coexisting together in the ancient East. The Jews have transferred some traditions and rituals practiced by ancient near East religions into Judaism.

Keywords: Rituals; sanctity; Religion; Judaism

הקדמה

היהודים מאמינים שאלוהים עבד שישה ימים מיום ראשון עד שישי, ואז נח ביום השביעי "שֶׁבֶת", שממנו נגזר הפועל "שָׁבַת", כלומר: "הוא נח".

העונות הספציפיות על פי לוח השנה היהודי נחשבות לימים טובים וטובים עבור האדם היהודי, בהם מתבטאת מהותו הרוחנית והתרבותית. לאומיות והיסטוריה, היא הבסיס לאמונות דתיות וחברתיות⁽¹⁾.

ישנן עונות זיכרון היסטוריות, כגון: "יום פורים", וימי האבל על חורבן ירושלים והשרפה של ירושלים⁽²⁾.

החגים מתחלקים ל:-

1- חגיגת יום ראש החודש

בעברית הוא נקרא ראש החודש, כלומר חגיגת הירח החדש בתחילת החודש. הטקסטים בברית הישנה המליצו על חגיגתו, כהשוואת חודשים חדשים עם חגים בהקרבת קורבנות ושירת החצוצרה, כפי שהוזכר במספר 10:10: "ויביום שְׁמַחְתֶּם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם, וּבְרֵאשֵׁי חֳדָשֵׁיכֶם--וּתְקַעְתֶּם בַּחֲצֹצְרוֹת עַל עֲלֹתֵיכֶם, וְעַל זִבְחֵי שְׁלֵמֵיכֶם; וְהָיוּ לָכֶם לְזִכְרוֹן לְפָנַי אֱלֹהֵיכֶם, אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם".

وفي يوم فرحكم وفي أعيادكم ورؤوس شهوركم تضربون بالأبواق على محرقاتكم وذبائح سلامتكم فتكون لكم تذكراً أمام إلهكم أنا الرب إلهكم.

היכן שהטקסטים של הברית הישנה המליצו על הצגת ההנפקות בפני האדון ביום זה, כאמור במספר 1:28: וּבְרֵאשֵׁי חֳדָשֵׁיכֶם--תִּקְרְיֵבוּ עֲלֶיהָ, לַיהוָה: פָּרִים בְּנֵי-בָקָר שְׁנַיִם וְאֵיל אֶתֶד, כְּבָשִׂים בְּנֵי-שְׁנֵה נֶשְׁעָה תְּמִימִם. وفي رؤوس شهوركم تقربون المحرقة للرب: ثورين ابني بقر وكباشاً واحداً وسبعة خراف حولية صحيحة.

מעמדו של יום זה עשוי להיות שווה לשבת בקדושה, כפי שהוא נחגג כאילו היה שבת, יום מנוחה, כפי שאנו מוצאים ביחזקאל 46: 3-1 שה' ממליץ על חזקיהו לומר לאנשיו פתח את דלת החצר הפנימית הפונה מזרחה במקדש, שם היא סגורה שישה ימי עבודה, ובשבת היא נפתחת, וגם ביום הירח החדש הדלת נפתחת ולא נסגרת עד הערב⁽³⁾.

¹ דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ראש השנה, יום הכפורים, חג הסוכות, בית הוצאה כתר, ירושלים בע"מ, 1978, עמ' 7.

² יום התוף (יוסף בן אברהם), אלישע (דוד בן יצחק), המדריך הנאמן, קטעים מתוך ספר התורה, כת בני ישראל הקראיים, 1946, עמ' 77.

³ דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ראש חודש, עמ' 131-133.

2- חגיגת יום העשרים ושלושה לעומר

היהודים קוראים ליום זה "ל'ג בְּעוֹמֶר" מכיוון שאות "ל'" בחישוב האותיות שווה המספר שלושים, ואות "ג" הוא שלושה, וחג זה חל בשמונה עשר במאי⁽⁴⁾. המילה "עוֹמֶר" معناها: "חזמה מן מחסול الشعير", חג זה חל ביום השלושים ושלישי בתקופה של שבועה שבועות הנמשכת מהיום השני של חג הפסחא ועד חג השבועות. ובערב, לפני אל-עומר, הם אומרים תחינה שהיא: -أَظْهَرُ كَدِّشْنُو بِمَقْزُوتِئُو وَنَظُونُو عَلَى سَفِيرَتِ هָעוֹמֶר. الذی قدسنا بوصایاه وأوصانا بحزمه العُومِرُ.

ו"עומר" הוא מה שמבדיל את מספר הימים מהיום שהוצג ליום הביכורים בחג השבועות, ו"עומר" הוא גם שם התקופה שבין פסח לחג השבועות, שמסתכם בארבעים ותשעה ימים, וספירת התקופה הזו (עומר) מתוארת ב ויקרא בפרק עשרים ושלוש, המחייב להביא את הגלגל, וממסיק החיטה לכהן במקדש, ולעומר. מפקד האוכלוסין משמש כביטוי לאמונתו של העם היהודי בנתינת האל, שהיא הפקת פירות שנתיים⁽⁵⁾.

3- יום שבע עשר בתמוז

הוא נקרא בעברית שְׁבַעַת עֶשְׂרֵת בְּתַמוּז כפי שהוא נקרא בברית הישנה "צוֹם הַרְבִּיעִי", כלומר: "הצום הרביעי", על פי חודשי השנה הדתית המתחילה באפריל (אפריל)⁽⁶⁾, זהו יום צום והיהודים הופכים אותו ליום אבל על אירועים שונים, שהחשוב שבהם הוא השמדת לוחות התורה, ביטול הקורבן היומי בבוקר ובערב, שריפת התורה בירושלים על ידי הרומאים, שהקימו גם פסל במקדש היהודים על פי שהם יודעים שזה אסור להם. היהודים גם הפכו את הצום הזה להנצחת תחילת המתקפה של "טיטוס" הרומאי על ירושלים כדי להשמיד את היהודים בפלשטין בשנת 70 לספירה⁽⁷⁾.

4- תשעה באב

⁴ זאזא (חסן), מחשבה דתית ישראלית, ספריית סעיד ראפאת, קהיר, 1975, עמ' 228.

⁵ דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ל'ג. בעומר, עמ' 67.

⁶ דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, חג העצמאות, ימי הזכרון, עמ' 108.

⁷ זאזא (חסן) המחשבה הדתית הישראלית, עמ' 229.

הוא יום הזיכרון לנפילת ירושלים על ידי אדיטוס, וחורבן בית המקדש השני, שהוקם לאחר החזרה מהשבי הבבלי במאה החמישית לפני הספירה על ידי נחמיה, עזרא וזרובבל⁽⁸⁾. והתשיעי באוגוסט הוא יום תענית שבמהלכו אסור לאכול ולשתות. יש תקופה שנמשכת משבע עשרה ביולי עד מחר, התשיעי באוגוסט, כלומר לאחריה עד העשירי באוגוסט, וכן הוא נקרא בעברית "ימי בין המצרים" והם ימי אבל ואבל כתוצאה מההרס וההרס שהוא עבר. תקופת האבל נמשכת עשרים ואחד ימים רצופים, החל משבע עשרה ביולי ועד אחרי צום של התשיעי באוגוסט, אז הם מוסיפים אבל לאבל, לצער ולמרירות, מתוך צער ובכי על חורבן ירושלים⁽⁹⁾.

5- יום ט"ו באב

הו יום המציין את גישת הסתיו⁽¹⁰⁾, ולפי מה שהגיע בנחמיה 10: 24, עליו הוא מציג מנחות עץ לכוהני המקדש, להביא אותו לה', להישרף על מזבח ה', כמו שכתוב בחוק. הוא מתייחס לתחילת הקטיף או האיסוף של יבול הענבים בפלסטין העתיקה, והיהודים רואים בו כמו יום כיפור, שבו ילדות לובשות בגדים לבנים, ומי שלא היה להן לווה אותן ויוצאות לשדות שרות ורוקדות בין הכרמים⁽¹¹⁾.

6- הצום השביעי

היום הזה נקרא "צום גדליה" והוא נחגג ביום השלישי בתשרי, שהוא יום השנה להרגו של גדליה אבן אחיקם במגדל השמירה לאחר חורבן בית ראשון, לאחר שמינה אותו "נבוכדנאצר" מלך בבל שליט יהודה, לאחר חורבן ירושלים⁽¹²⁾, ورأى البعض أن مقتل جداليا كان مؤامرة وأنه لم يكن دمية وأن رجالاً متحمسين قتلوه، لأنه خائن ومتعاون مع

⁸ זאזא (חסן), מחשבה דתית ישראלית, עמ' 230.

⁹ דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ט"ב אב, עמ' 113-120.

¹⁰ זאזא (חסן), מחשבה דתית ישראלית, עמ' 230.

¹¹ דבורה והרב מנחם הכהן, ט"ו עמ' 87.

¹² זאזא (חסן), מחשבה דתית ישראלית, עמ' 202.

العدو⁽¹³⁾. ראוי לציין שרוב היהודים בוטלו היום לאחר מלחמת 1967, לאחר כיבושם לעיר ירושלים⁽¹⁴⁾.

7- עֲשֶׂרֶה בְּטַבַּת

הוא נקרא העשירית של טייפת עֲשֶׂרֶה בְּטַבַּת (העשירית בינואר), והיום הזה מזכיר להם את תחילת המצור על נבוכדנצר, מלך בבל, על ירושלים, וזה התאריך הראשון שמתייחס לחורבן. צום היום הזה הגיע כתוצאה מהמצור על ירושלים וסדוק חומותיה, לאחר מכן חורבן הממלכה ושבי אנשיה בידי נבוכדנצר⁽¹⁵⁾.

יש ברכה מיוחדת לעום שבת שנקראת "בְּרַכַּת שַׁבָּת" שבא בתנ"ך, (ברשית 2:3) :

"וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי, וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ: כִּי בּוֹ שָׁבַת מְכַל-מְלֶאכֶתוֹ, אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת".

הביטוי "יום השְׁבִיעִי" מתכוון ליום שבת, היהודים מאמינים שאלוהים עבד ששת ימים מיום ראשון עד יום ששי אחר כך נח בים שבת, המילה שבת נגזר ממנה הפועל "שָׁבַת", הפירוש זה בא במדבר 20:11, ויש גם פירוש אחר שמקשר בין סיבת הבחירה של יום שבת ליום מנוחה במסע היציאה ממצרים שנזכר בספר (דברים 5:15), בשל חשיבותה של שבת, הוקצו הרבנים פרק הראשון של החלק השני "מוֹעֵד"⁽¹⁶⁾, חלק זה מתעניין באיכות החגיגה וההלכות של יום זה בעשרים וארבע פרקים. בספר "שמות 11:20" אשר מספק הסבר לקחת את יום השבת ליום נוחות:

"כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ, אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם, וַיִּנַּח, בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי; עַל-כֵּן, בָּרַךְ יְהוָה אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי--וַיְקַדְּשֵׁהוּ."

יום השבת נקשר למושג "שנת השבת" או "השנה השביעית" העוסק גם בחוקים הנוגעים למנוחת הארץ ולפטור חובות בשנת השבת, ואסור בכך שנה לקצור גם את פירות העצים, לפי ספר שמות 23" 10-12, ויקרא 20:23, 25: 2-8, דברי 15: 41-1, חלק זה מתהווה מ 10

¹³ דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ט"ו באב, עמ' 129.

¹⁴ אזא (חסן), מחשבה דתית ישראלית, עמ' 129.

¹⁵ דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ט"ו באב, עמ' 129.

¹⁶ ראו: עבד אל מעבו (מוסטפא), לימודים באל-משנה, מרכז ללימודי מזרח, אוניברסיטת קהיר, גיליון מס' 40, 1430 אח"ה-2009 לספירה, עמ' 185-184.

פרקים וחלקים המשנה שנרקא "סֶדֶר זְרָעִים"⁽¹⁷⁾, גם יום שבת נקשר למונח "יִזְבֵּל" המיוחד לשנת החמישים לאחר מחזור שבעת הטאבו של האדמה כל שבע שנים "שְׁמִיטָה" ודומה לשנת היזבל המגיעה לאחר השמיטה השביעית בכלל, שנת השמיטה⁽¹⁸⁾.

השבת הוא היום השביעי ליהודים, והוא החשוב ביותר החגים היהודיים, והוא החשוב והקדוש ביותר בימים. הסיבות שבגללן היה ליום לשבת מקום כזה במצפון היהודי היו שונות, שכן שלושה מושגים היו מעורבים זה בזה. מושג הבריאה, התפיסה החברתית או האנושית, ומושג השחרור מעבדות עם יציאת בני ישראל ממצרים. הציווי הרביעי של עשרת הדיברות (שמות, 20: 8-11). אומר:

"זֶכֶר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת, לְקַדְּשׁוֹ. חַ שְׁשַׁת יָמִים תַּעֲבֹד, וַעֲשִׂיתָ כָּל-מְלָאכְתְּךָ. ט יוֹם, הַשְּׁבִיעִי--שַׁבָּת, לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ: לא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אֲמָה וּבִנְךָ וּבִתְךָ, עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וּבְהֵמָתְךָ, וְגֵרְךָ, אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ. י כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ, אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם, וַיִּנַּח, בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי; עַל-כֵּן, בֵּרַךְ יְהוָה אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת-- וַיְקַדְּשֵׁהוּ"⁽¹⁹⁾ וגם ב (בראשית 2: 1-3): "א וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וְכָל-צָבָאם. ב וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה; וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, מְכָל-מְלָאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי, וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ: כִּי בּוֹ שָׁבַת מְכָל-מְלָאכְתּוֹ, אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת"⁽²⁰⁾, אחת הסיבות העיקריות לכך שבחרו היהודים בשבת כיום מנוחה ופולחן הייתה אמונתם כי זהו היום השביעי בו נח אלוהים. המילה העברית "שַׁבָּת" פירושה: שבת, יום מנוחה, יום של מנוחה. היא קשורה לפועל שָׁבַת, שפירושו: לנוח, להפסיק את העבודה, לעצור, לצאת לשביתה, ומנה נגזרה המילה "שַׁבְתוֹן", משמעות שַׁבְתוֹן: מנוחה מוחלטת, הפסקת עבודה מלאה, חג ציבורי, הנקרא גם היום הַשְּׁבִיעִי⁽²¹⁾, כלומר: "היום השביעי" באשר נזכר בספר בראשית והוא קשור לסיפור בריאת היקום, שם ארכו אירועי הבריאה שישה ימים, ואז כל התהליך הושלם כאשר הבורא נח ביום השביעי⁽²¹⁾ הוא נקרא גם: "שַׁבָּת מְנוּחָה", שפירושו: "שבת של מנוחה", כפי שחכמים ופוסקים יהודיים רואים שיום זה

¹⁷ הפניה קודמת, עמ' 23.

¹⁸ הפניה קודמת, עמ' 101.

¹⁹ אל-הווארי (מוחמד), שבת ושישי ביהדות ובאסלאם, אל-זהרא לתקשורת ערבית, מהדורה

ראשונה, 1994 לספירה, עמ' 12.

²⁰ הפניה קודמת, עמ' 13.

²¹ הפניה קודמת, עמ' 22.

היה השלמת כל תהליכי הבריאה. לאחר שאלוהים סיים את בריאת היקום, היה רק דבר אחד לעשות, והדבר הזה היה "מנוחה". לכן באה השבת, ומכאן השם: "שבת מנוחה", הנקרא גם "שבת קדש" "שבת קדושה". הוא מראה את קדושת היום הזה לבני ישראל, וקדושתו הוזכרה ב(בראשית 2:3): "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי, וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ"⁽²²⁾. ובספר (שמות 210:11): "עַל-כֵּן, בָּרַךְ יְהוָה אֶת-יוֹם הַשְּׁבֶת—וַיְקַדְּשֵׁהוּ", הוא נקרא גם שבת שלום, כלומר: שבת שלום, שהיא עדות לחשיבות החיים בשלום ביום זה. שם זה בא לשמש ביטוי מיוחד של ברכות וברכות שהחליפו יהודים בינם לבין עצמם בשבת. כפי שהוא נקרא "שבת המלכה", "أي: السبت الملكة", הוא מתייחס למעמדו הגדול של היום הזה ולהשוואת היום הזה למלכה, כשהיהודי ממתין לכניסת השבת מדי שבוע, כאילו הוא נמצא בדייט עם מלכה קרובה, או כאילו הוא מקבל כלה בליל כלולותיה⁽²³⁾.

מנוחת השבת במחשבה היהודית: "חשיבותה ועתיקותה"

השבת הוזכר בעשרת הדיברות כחג קודש, וזה הוזכר בציווי הרביעי: "זכור את יום השבת לקדש אותו. שישנה ימים תעבוד ותעשה את כל מלאכתך. באשר ליום השביעי הוא שבת לה' אלהיך". אל תעשה עבודה, אתה, בנך, בתך, עבדך, משרתך, חייתך וגורך הנמצא בשעריך. כי בששה ימים עשה אלוהים את השמים ואת הארץ ואת הים ואת כל מה שיש בהם. והוא נח ביום השביעי. לכן בירך ה' את השבת וקידש אותה⁽²⁴⁾.

הציווי בשבת קשור לסבל שחוו בני ישראל במצרים, שם היו עבדים בימי הפרעונים. הם נפטרו מעול העבדות, אז משה, עליו השלום, הורה להם לקיים יום מנוחה מדי שבוע. מצווה זו לא עניינה רק את בני ישראל, אלא גם את כל המשרתים והעובדות הדבקות בדתות שונות. והיא מאצה את יהודים לגלות את החסד והרחמים שיום שבת מציג, כאשר הוא נותן את ההזדמנות לנוח גם למשרתיו ובעלי החיים⁽²⁵⁾, שבת הפכ גם לזיכרון אירועי יציאת מצרים, וזה לא רק יום מנוחה, אלא גם יום של קידוש וסגידה⁽²⁶⁾.

²² הפניה קודמת, עמ' 25.

²³ הפניה קודמת, עמ' 27.

²⁴ הפניה קודמת, עמ' 29.

²⁵ הפניה קודמת, עמ' 30.

²⁶ הפניה קודמת, עמ' 32.

היהודים מאמינים בתקיפות כי אלוהים העניק לעמו הנבחר, יומו הנבחר, "השבת", שתפס את מקומו המיוחד והקדוש לבני ישראל. המחשבה הדתית הנוצרית מאמינה ש"יום השביעי" הזה היה ידוע בתור יום האלוהים לפני שבני ישראל קיבלו את החוק הכתוב וכי יום זה גזר את מעמדו מאלהים עצמו שברך אותו וקידש אותו, וייתכן שאדם ידע עניין זה ואמר לבניו, אך ביניהם מי סטה מאלוהים⁽²⁷⁾.

ישנם טקסים מיוחדים נוספים המתקיימים בשבת, כגון ברכת הנרות, ברכת הנביאים, שולחן השבת ופרידה מהשבת⁽²⁸⁾.

המסקנות:

- ישנם כמה ימים של עצבות ואבל, כאשר אנשים מתאספים להיזכר בזיכרונותיהם הכואבים מאירועים עצובים שדחקו בהם לאורך כל חייהם כדי ללמוד מהם את הסבלנות והעצות.
- הדת היהודית (תנ"ך) המליצה להקריב קורבנות לאלוהים.
- היום הגדול והעצוב ביותר הוא היום התשיעי באוגוסט, בו התרבו הטרגדיה והאסון לאנשים, כאשר הבית הראשון והשני נשרף.
- השבת הוא היום השביעי ליהודים, והוא החג היהודי החשוב ביותר ומן הימים החשובים והקדושים ביותר, ויש טקסים מיוחדים לשבת.
- לשבת יש מקום במצפון היהודי, וגם כן מושג השחרור מעבדות עם יציאת בני ישראל ממצרים.

²⁷ הפניה קודמת, עמ' 38.

²⁸ לפרטים נוספים ראו: אל-הווארי (מוחמד), שבת ושישי ביהודים ובאסלאם, עמ' 107-89.

Hebrew References: -

- The Torah (1976). London.
- Ibn Shushan, I. (1974). *Summary of Rules and Grammar*. Kuttab Publishing House. Jerusalem.
- Ibn Shushan, I. (2000). *The Center Hebrew Dictionary*. Kuttab Publishing House. Jerusalem.
- Deborah, A. and HaCohen, M. (1978). *Holidays and Seasons, Rosh Hashanah, Yom Kippur, Tabernacles*. Al-Taj Publishing House. Jerusalem.
- Deborah, A. and HaCohen, M. (1980). *Holidays and Seasons, Hanukkah, the Ninth of Shabbat, Purim*. Al-Taj Publishing House. Jerusalem.
- Deborah, A. and HaCohen, M. (1978). *Feasts and Seasons, New Year's Eve, Yom Kippur, Feast of Tabernacles*. Al-Taj Publishing House. Jerusalem.

המקורות הערביים:-

- ظاظا(حسن)، الفكر الديني الإسرائيلي، مكتبة سعيد رأفت، القاهرة، 1975.
- بحر(محمد عبدالمجيد)، اليهودية، القاهرة، مكتبة سعيد رأفت، 1978.
- عبد المعبود (مصطفى)، دراسات في المشنا، مركز الدراسات الشرقية، سلسلة الدراسات الدينية والتاريخية، العدد رقم 40، 1430هـ/2009م.
- الهواري (محمد)، السبت والجمعة في اليهودية والإسلام، ط1، دار هاني للنشر، القاهرة، 1988.
- شتينزلتس(عادين)، معجم المصطلحات التلمودية، ترجمة عبد المعبود(مصطفى)، مركز الدراسات الشرقية، العدد 19، 2006م.
- يوم طوف(يوسف بن أبراهام)، إليشع(دافيد بن يسحاق)، المرشد الأمين، مقتطفات من سفر التوراة، طائفة الاسرائيليين القرائين، 1946.

המקורות העבריים:-

- תנ"ך: ספר תורה, נביאים, כתובים, לונדון, 1976.
- אבן שושן (אברהם), תקציר הדקדוק והתחביר, הוצאת קרית ספר, ירושלים, 1974.
- אבן שושן(אברהם), המלון העברי המרוכז, הוצאת קרית- ספר בע"מ, תשמ"ח עמ'2000.
- דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ראש השנה, יום הכפורים, חג הסוכות, בית הוצאה כתר, ירושלים בע"מ, 1978.
- דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, חנוכה, ט"ו בשבט, פורים, בית הוצאת כתר ירושלים בע"מ, 1980.
- דבורה והרב מנחם הכהן, חגים ומועדים, ראש השנה, יום הכפורים, חג הסוכות, בית הוצאה כתר, ירושלים בע"מ, 1978.

המקורות הלועזיים:-

- Vaux (Roland), o.p. Ancient Israel, Translated by John Chugh, Darton, Longman and Todo, London, First Published 1961.
- Shashar, Michael, Sambatyon- Essays on Jewish Holidays, the World Zionist Organization, 1987.
- Oesterley (W.O.E), Robison (H), Theodore, Hebrew Religion, London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1944.